

Ferð um Snæfellsness- og Dalasýslu.

Sumarið 1902.

VIII.

Ólafsvík hefir dregið til sín kaupstaðinn frá Rífi, klausturhaldarann frá Ingjaldshóli, kirkjuna -- jafngamla landsins kristni — frá Fróðá; kipt prestinum burt af Þæfusteini, og bætt síðan lækni við; hún virðist því — sem stendur — vera uppgangsbær, og fólksfjöldinn þrefaldast á 10—12 árum, nú um eða yfir 600.

Þessi blómi er allur, eða mestur, að þakka útveg á opnum skipum. Ólafsvík er ekki og verður ekki verzlunarbær að marki. Höfnin er fyrir opnu hafi og á landi er byggðin lukt fjöllum og torfærum á alla vegg. Greiðast aðkomu er sunnan yfir Fróðárheiði, og eiga Staðsveitingar þar margt sporið að vetrinum, er þeir fara út yfir til að koma sér í róður, eða bara til að hirða molana sem falla af borði hins ríka — og liggja í fjörunni.

Kaupstaðurinn er ekki stór um sig, og þröngt er setið og sofið í mörgum þessum smáu húsum, sem reyndar mun nú mega segja um flest sjótúnin okkar. Bærinn er annars ekki ólaglegur ofan af gilbrúninni, og víst ekki heldur frá sjó, þar sem hann rís þá í fangið á móti manni. Það er bæjarprýði í fossinum upp af og verður með tímanum bæjar-gagn af læknum sem þaðan fellur og klýfur þorpið, nýtist þá hvergi vatnsafl, ef ekki mitt í margmenninu við höfn. Miklu meira vatnsafl er litlu fyrir austan í Fossá, sem er rétt nefnd svo, en hún rekur nú meira eftir með annað, því að á sú er allslæmur farartálmi, en hlýtur að vera auðbrúð.

Séra Helgi Árnason, sem verið hefir prestur í Nesþingum um 20 ár, á mikinn og góðan þátt í framförum Ólafs-

víkur síðustu 10–20 árin. Hann vann að því að barnaskóli komst þar upp fyrir 15 árum, en forgangsmaður þess verks frá upphafi var tengdafaðir hans Torfi heitinn faktor Thorgrimsen. Um 40 börn eru á þeim skóla. Sparisjóður var stofnaður nokkru síðar, og er séra Helgi í stjórn sjóðsins; var þar kominn 1000 kr. varasjóður. Bindindisfélags-skapur er þar öflugur, og verzlanir hafa ekki áfengissölu. Það mun hafa verið fyrir forgöngu bindindisfélaganna, með styrk frá sveitinni og sparisjóðnum og fyrir gjafir einstakra manna, að verið var að reisa úr steinsteypu stórt og einkar myndarlegt samkomuhús fyrir kaupstaðinn, og var búist við að það mundi kosta tíu þúsundin full, og er það áræði af ekki fjölmennara og efnaðra félagi. Fyrir Reykjavík eru 100,000 kr. mikið minna fé, en ekki leggur hún enn í að koma sér upp samkomuhúsi; — ráðhús höfuðstaðarins er leigusalur.

Séra Helgi er formaður búnaðarfélags Neshrepps innan Ennis. Sjálfur hefir hann ræktað bletti úr vondri jörð, svipaðri og hér í Reykjavík, unnið undanfarið þetta um og yfir 100 dagsverk á ári. Helztu jarðabætur félagsins eru sem stendur í sjálfri Ólafsvík, lítið um mjólk þar og hún dýr. Garðrækt er þar lítil, enda liggur ekki vel við í sjálfri Ólafsvík, aftur hlýtur að vera gott til kartöfluræktar á Brimilsvallanesinu.

Umboðsmaðurinn, Einar kaupmaður Markússon, er ábúandi jarðarinnar Ólafsvíkur og hefir mikið bætt tún jarðarinnar. Þar bregður til fornrar venju, en þó með alt öðrum hætti en fyr. Lengst af var í gamla daga Ólafsvíkur-kaupmaðurinn jafnframt ábúandi þessarar umboðsjarðar, með öllum grasbýlum hennar og þurrabúðum, hann var „forsvarsbóndinn“ gagnvart hinu opinbera, en var svo einráður yfir býlunum, og gjöldin af þeim gengu í hans vasa. Nú er auðvitað, en þó eigi fyrir svo löngu síðan, ákveðið víst gjald til landssjóðs af húsalóðunum og á sjálfru kaupstaðarsvæðinu er lóðargjaldið 30 a. af hverjum 100 ferálnum þegar timburhús eru reist, en 50 a. undir bæi og torfhús. Ekki

spurði eg hvað gjaldið er mikið alls, en það hefi eg heyrt að þar á undan hafi ábúandi Ólafsvíkur haft 10 sinnum meira lóðargjald, en eftirgjaldið var af jörðinni. Túnblettirnir eru látnir á leigu um 100 ár, falla þá endurgjaldslaust aftur til landsjóðs. Fyrir dagsláttu tekið c. 4 kr. í ársleigu.

Þegar saman rann hér áður kaupmannseinokunin og einveldi landsdrottins má ráða í áþján almennings. Og hvernig andinn var, getur maður ráðið af því, að Arnarstapa-umboðsmaðurinn beinlinis tilskildi í byggingarbréfi sínu fyrir Ólafsvík — eg hefi hér fyrir mér prentað byggingarbréf frá árinu 1787 —, að kaupmaðurinn léti fólkið í „plássinu“ róa á bátum sínum, „sem það væri skyldugt til eftir gamalli hefð og venju“. Kaupmaðurinn átti meira að segja að tryggja þennan góða gamla sið með sérstöku ákvæði í byggingarbréfunum, sem hann gæfi fyrir býlunum. Umboðsmanninum þótti vissara að taka þetta svona skýrt fram, svo að ekkert misrétti gæti átt sér stað í þessu efni um Snæfellsnes, hann gleymdi ekki „mannslánunum“ að Ingjaldshóli, þegar hann var að byggja jarðirnar sjálfur blessaður.

Snæfellsnes með klausturjörðunum hundrað, eða hvað þær nú voru margar, og með verstöðunum góðu í kring um Jökulinn, var fremur flestum hlutum landsins kongsland og kaupmanna, þar sem á komst miklu meira ófrelsi en annarsstaðar, þeir voru svo sárfáir sem áttu með sig sjálfa og gátu notið sín, og hér er sjálfsagt ein mjög svo veruleg orsök til úrkynjunar fólksins og hnignunar þeirra héraða.

Landssjóður er eflaust góður landsdrottinn fyrir Ólafsvík, en óeðlilegt er það, að stórt bæjarfélag rísi upp án þess að eiga með landið sem það lifir á. Verðmæti landsins skapast og vex með fjölgun fólksins, og það ætti að koma fólkinu til góða, sem kemur þessu „lóða“-verði á jörðina, og væri jafnframt hin sterkasta hvöt fyrir fólkið að gjöra sér félagseign sína enn verðmætari. Það er sjálfgefið, að þing og stjórn selur ekki neinum einstökum manni slíka fasteign sem Ólafsvík, en félaginu í heild sinni ætti

að selja fyrir sanngjarnt verð. Eg veit eigi hvort nokkrar slíkar umleitanir eru hjá Ólafsvíkurmönnum. Bæjarréttindi geta þeir eigi hugsað um, eins og nú hagar lögreglustjórn og dómgæzlu í landinu. En hver veit nema standi til gagngjörðra breytinga í því efni?

IX.

Hann er ekki langur vegurinn undir Enninu, út að Ingjaldshóli, en óskemtilegur er hann í grjóthruni og mildi hvað slysin eru fá. Þá er komið í Neshrepp ytri, er þar fremur fritt land, undirlendi allmikið og að kalla slétt Kirkjan á Ingjaldshóli ber sig prýðisvel í miðri bygðinni, uppi á hólum, og var mér gleði að heyra að fallið væri frá því ráði, að flytja hana þaðan. Hugur var í mönnum að reisa hana upp úr steinsteypu. Hér var áður fyrr einhver hin fjölmennasta sókn landsins og stærsta kirkjan, og enn er hún óvenjulega stór, 28 álnir á lengd, en mælt er að kirkjan hafi tvisvar verið minnuð að mun, og sér enda fyrir því. Sitthvað í kirkjunni, legsteinar í kór og fleira, minnir á fornan auð og veg. Eg skaut því að þeim, og tók dæmið frá Bessastaðakirkju, að svo framarlega sem kirkjan yrði gjörð upp úr steinsteypu, þá skyldu legsteinarnir greyptir í veggina, og verða slík söguspjöld eigi betur varðveitt frá sliti og brotum.

Skamt fyrir neðan Ingjaldshól eru fiskiporpin Keflavík og Hellissandur, eða Hjallasandur öðru nafni, og nýskeð löggiltur með því nafni. Þorpin liggja saman í mikið til óslitinni húsaröð á sjávarbakkanum; bygð aukist þar mjög mikið síðustu árin, og um 200 manns sagðir á Sandi einum, og ef eg man rétt um 100 í Keflavík. Túnin upp af Sandi heyra til umboðsjörðum tveim Munadanhóli og Hallsbæ og einhverjum fleirum grasbýlum út úr þessum jörðum, en við mannfjölgunina eru þurrabúðarmennirnir orðnir í miklum meiri hluta, og svara lóðargjaldi, uppsátursgjaldi — það eins tekið af innlendum — og mótolti til á-

búenda jarðanna, getur það numið framt að 20 kr. af þurra-búð, og var mér sagt að ábúandi Munaðarhóls gjörði betur en að búa eftirgjaldslaust.

Búnaðarfélag er í Neshrepp utan Ennis, og dálítið eru þeir með Sendir, að slétta og hlaða garða úr hraungrjótinu, en langt oflítill mót sjást þess, að þeir sem að grasbýlunum sitja, hafi komist upp á það að gjöra blettinn sinn að sparisjóði fyrir ónotaðar vinnustundir. Auðvitað eru þeir allir leiguliðar, en hitt vantar þó meir, sem jafnan, að enginn gefur dæmið — byrjar.

Þarna á Sandi verður fyrirsjáanlega áfram allstórt fiskiþorp, og margir vel vinnandi menn því bundnir heima við allan ársins hring. — Þarna, „utan við kjálka láðs“ hljóta landlegudagar að vera mjög margir, en enga aukavinnu að hafa í landi, geti maður eigi orðið sinn eigin vinnuveitandi. — Þarna upp af er vítt land vel ræktanlegt; gæfi strax nokkuð af sér, ef tylt væri upp vörzlu-görðum, og áburður feikna mikill frá sjófanginu. — Þarna er loks landið almennings eign — þjóðeign, svo að hægt er viðgjörðar, vilji menn taka upp einhverja nýjung, t. d. með ævarandi erfðafestu á 8—12 dagsláttu landi, sem eftir 8—12 ár og enda fyr gæfi iðjumanninum í „þurra-búðinni“ tveggja kúa nyt.

Það er margur „Sandurinn“ hér á Íslandi sem svona stendur á, nægur vinnukraftur, nægur vinnutími og nægt land og gott, rétt hjá, fáanlegt. En það er hægt að leiða hestinn að læknum, en enginn lætur hann drekka nema hann sjálfur vilji, og eins er það, að allar hugvekjur og öll verðlaun og allir styrkir, alt þetta verður fánýtt, ef ekkert er framtakið í fólkinu sjálfa.

Eg var mestan hluta dagsins úti á Sandi að biða eftir Lárusi Skúlasyni, formanni búnaðarfélagsins; hann var á sjó og kom seinastur allra að. Veður var hið bliðasta, um 10—20 skip höfðu róið, alt innlendir þann tíma árs. Eg veitti því eftirtekt um nokkur skip, að það tók réttar 20 mínútur í land, frá því seglið kom upp, undanhaldið í

hægri útrænu. Allir seiluðu fyrir utan lendinguna, og það eins í kvikuleysinu, af föstum vana. Laglegur sýndist mér aflinn, fiskurinn svo jatnvænn, en ekki þótti þeim mikið þann daginn, vanir því utan Ennis að færa að landi það sem borðið ber. Einir tveir fisktökumenn eða fleiri voru þar á Sandi frá verzlunum í Ólafsvík, og ef til vill víðar að, og vissi eg ekki betur, en að alt væri lagt inn af hnífnum.

Mér þótti gaman að tala við Lárus Skúlason, hann er gerðar og gagnsmaður, en nú við aldur. Hann var mesti hvatamaður að því að koma upp skólanum á Sandi, sem er nokkuð yngri en Ólafsvíkurskólinn, gaf hann til Sanda-skólans 200 kr., en 100 kr. til hins.

Um kveldið fórum við annan veg inn til Ólafsvíkur, bak við Ennið, eftir Ennisdal. Uppi undir fjallinu norður af fossinum í Laxá, sem er hin gamla Hólmkelsá, kom eg að glöggum rústum á smáþýfðri grund, þar stóð bær Hólmkels, Foss, og einmitt þarna niður af rústunum „stóðu þau tvö í túni“ Viglúndur og Ketilríður. — Ennisdalur er tröllavegur og liggur hátt, uppi við jökulrætur, en fagurt var að líta yfir þennan slétta blett vestur af, með nesjum og vogum. Rífið var beint undir fótum manns, þar nú fyllt og spilt af sandi, sem flestar vorar fornu hafnir.

Þessi blettur var lengi vel taliinn gullkista landsins. Í Eftirmælum 18. aldar telur Magnús Stephensen að afturkippurinn í útveginn við Jökul hafi komið um miðja 18. öld, þegar netabrukunin hófst syðra. Þá flyzt gullkistan til Faxaflóa sunnanvert. Allir vita hvernig komið er fyrir Jöklurum, og hinum hefir ekki orðið betur úr björginni en það, að alþingi varð alveg nýskeð, að gefa sýslunni hér suður með sjónum 10000 kr. til styrktar og framfærslu. Þetta eru nú sporin eftir sjávarútveginn, þar sem hann hefir staðið í mestum blóma. Sjórinn er góður fyrir sig, og mönnunum vitanlega að kenna þegar hann blessast ekki betur en þetta.

Eg verð að gera hér dálítinn útúrdúr til enn eldri tíma. Árið 1340 var dómur haldinn í Björgvin um tíundargjaldskyldu Íslandsfara til erkibiskups, og segir þar svo,

„að fyrir skömmu fluttist lítil skreið af Íslandi, er þá var kall-
að matskreið, en í vaðmálum hinn mesti varningur, en nú
flyzt og af Íslandi hinn mesti og bezt varningur í skreið
og lýsi“.

Það voru góðir tímar fyrir landbúnaðinn, er Noregur
fékk hédan feitina, og vaðmálin, „gæði sem það land mátti ekki
missa“. Noregur þurfti ekki að sækja fisk hingað, en undir lok
13. aldar fer verzlun Noregs æ meir og meir að komast í hend-
ur þýzku borganna, og þær vilja fiskinn fremur öllu, og þær geta
borgað, en kaupþoli Noregs fer síhignandi. Að visu fá
þýzku borgirnar eigi að hafa bein skifti við Ísland, en Ís-
landsfararnir norsku frá Björgvin verða þeim algjörlega
bundnir og háðir, og kaupa fyrir þá það sem þeir girnast
mest. Breytingin á verzluninni breytir þá mjög svo atvinnu-
vegum landsmanna, og sá mikli hnekkir sem þaðan kemur
landbúnaðinum er aðalþátturinn í afturförum Íslands, og
felst hollur lærdómur í því að athuga þá grein sögu vorrar.

X.

Frá Ólafsvík varð eg að fá mér fasta fylgd inn í Dali,
fékk eg sem fylgdarmann Einar son séra Þorkels heitins á
Staðastað, er Einar ákaflega sögufróður maður, og þá eigi
sízt um Snæfellsnes, og rak eg mig oft á, að hann kunni
Eyrbyggju mun betur en eg. Eg hafði mist einn dag, en
var tímabundinn við fundarhald í Dölum, og fór því greið-
ara yfir norðanmegin fjallanna, tók mig þó 3 daga sama
leiðin, sem sagt er að Daði í Snóksdal hafi riðið á 10 stund-
um einhesta á Brún sínum.

Það er einkar grösugt land upp af vikinni milli Ennis
og Búlandshöfða, og er undirlendið talsvert, og mikið betri
ástæður þar til landbúnaðar en flestir mundu ætla um slík-
an útkjálka. Fróðá er mikil jörð með mörgum hjáleigum
og niður af því hverfi og dálitið innar og austar er Brimils-
vallanesið, ber það allhátt upp, frjótt land og fagurt. Þar
má heita þorp, því að býlin eru svo mörg í kringum hið
forna höfuðból, og munu flest hafa einhverjar grasnyttjar. Þar

væri nú ekki lengi verið að fá upp húsmennskubýli með nægu kúahaldi til að lifa á, landið svo vítt og frjótt, og samlögin hæg við Fróðárhverfið um smjörbúið, og örstutt í kaupstaðinn. Nú býr á Brimilsvöllum Bjarni Sigurðsson, er áður var á Hofi á Kjalarnesi, myndarmaður, en allur áhugi og kraftur veit hér út á sjóinn.

Nokkru austar en Brimilsvellir, við sjálfan Höfðann, er Mávahlíð, að visu ekki önnur eins plógsjörð nú, en engu ófrægra setur. Þar var Magnús lögmaður Jónsson seint á 17. öld, ríkur höfðingi er mikið kemur við sögur, átti hann líka Brimilsvelli og gott þótti þar þá til landa, og eigi síður til meyjar, og því kvað Gísli son Bauka-Jóns:

Held eg bezta hlutskifti,
hverjum það til félli,
að mega eignast Margréti,
Mávahlíð og Velli.

Gísli varð líka að ósk sinni, og út af hjónunum í Mávahlíð, þeim Gísli Jónssyni og Margréti Magnúsdóttur, komu kynmæður Finsena og Stephensena, og Brimilsvellir voru í ættinni til þess er menn Hannesar-dætra biskups seldu Vellina um miðja öldina sem leið Pétri gamla Ottesen, sem enn lifir á Ytra-Hólmi, en var þá mestur sjógarpur undir Jökli.

Lengi hefir verið illa látið af götusneiðingnum utan í Búlandshöfða, en fyrir þá sem ekki sundlar af hæðinni, er gatan alls ekki ægileg á sumardag, enda tekur fljótt af og ljótari eru Njarðvíkur-skriður eystra. Þá er komið í Eyrarsveitina. Doktor Kálund, sem annars er svo útsláttarlítill í Íslands lýsingu sinni, sleppir sér alveg þegar hann kemur í Eyrarsveitina, og lofar hana ákaflega mikið fyrir fegurð og tilbreytni. Og víst er um það, að á þessari leið, sem maður fer „inn um fjörðu“, ber sérstaklega margt nýstárlegt fyrir augun. Þeir sem hvorki hafa séð frá sjó eða landi fjöllin stöku vestan Grundarfjarðar, fá ólíkt betri hugmynd um þau af matrösa-nöfnunum dönsku, enda hefir verið haft svo mikið við þau að setja þau á kortið: „Líkkistan“ (o: Stöðin) og „Sykurtoppurinn“ (o: Kirkjufellið) koma mér fyr-

ir sjónir sem breiðfirzkir Skrúðir, fjarðir þarna uppi, og hafa það verið prýðisvel setnar jarðir af miljónum sjófugla fyrir þúsundum ára, og búa að því enn með gróðurinn. Firðirnir eru líka sér um sitt, teygja sig í lónum og vöðlum, þar sem sízt varir, alveg inn í fjallgarðinn og taka þar við ánum, sem þurfa ekki annað fyrir að hafa til að komast heim til sín, en að henda sér niður fossastigaunn, stall af stalli.

Það vantar svo sem ekki að náttúran íslenzka bæti þarna við sig mörgum nýjum og skemtilegum myndum, en þegar til mannaverkanna kemur, búskapar og bjargráða, þá er ánægjan farin. Jafnlítillfjörlegar og vesalar byggingar hefi eg eigi séð til sveita, jafnt yfir menn og fénað, baðstofuveggirnir eru að kalla engir, oflágir til að tylla sér á þá. Jafnt mannvirkja- og nývirkjalaust um tún og engi að sjá. Reyndar kom eg þar ekki er helzt hefir verið eitthvað gjört, því að búnaðarfélag er þar sem annarstaðar með 20 manns, og þó sléttað síðast $2\frac{2}{3}$ dagsl. Verst er girðingaleysið um túnin, eitur og drep alls búskapar um Snæfellsnes. Það eru ekki skrök, að túnin mintu mig sumstaðar á kompás, götuslóðarnir svo margir út frá bænum til allra himinsins átta. Eg hafði séð túnunum svo illa misboðið undanfarna daga, að þegar það kom fyrir í Eyrarsveitinni að flæður sjávar rak okkur upp í einn túnfötinn og bóndi kom og krafðist nafna til að geta kært, þótti mér mjög vænt um slíka hirðu — enda ekki ókyndugt að vera dreginn á kontórinn fyrir tónspell á slíku ferðalagi. — Leikar fóru svo að bóndi fylgdi mér góðan kipp og fræddi mig um margt, enda var hann einn í stjórn búnaðarfélagsins þar, og skildum við mestu mátar.

Samskonar harmatölu má þylja yfir hnignun Eyrarsveitar og Staðarsveitar beint suður undan. Þar norðanfjalls var um 1800 og fram yfir sérlega góð líðan og háar tíundir. Þetta, að bygðin er jafnt til sjávar og sveitar, minnir á það, að slíkt virðist vera einkenni þess, og manni liggur við að segja, einmitt orsökina til þess, að sveitir séu illa farnar nú á dögum, svo er t. d. Gaulverjabæjarhreppur í Flóanum

og Innri Akraneshreppur fyrir neðan Skarsheiði. Útræði mun enn nokkuð í Eyrarsveit, auk þess sem Eyrarsveitingar fara út á Hellissand. Þegar eg stóð við á Setbergi, kom maður frá Hallbjarnareyri og sagði 70 í hlut þann daginn, og hefir þar verið „gott til blautfisks og búðarverðar“ fyrir holdsveikraspítalann fyrr meir.

Eg fór bæði of hratt yfir og hafði hvergi nærri jafnmiklar spuruir at landi og ástandi hér sem sunnanfjalls, og verð því að tala varlega. Það eitt mun óhætt að segja, að Eyrarsveit er hvergi nærri jafnlíkleg til verulega aukins kúabalds og sveitirnar á móts við að sunnanverðu. Sauðland mun víðast gott í Eyrarsveit, góð beit í þessum grænu rindum og röðlum. Grösugt er inn af Grundarfirði, og ekki vantar mýrarnar, en eigi þóttist eg sjá frá götunni hentug svæði til áveitu. Af búnaðarskýrslunni síðustu úr sveitinni sé eg, að Guðmundur bóndi Athanasíusson á Búðum hefir gert stórmikið að vatnsveitingum, hátt á 2. hundrað dagsverk, langstærstur jarðabótamaður sýslunnar árið 1901. Jörðin Búðir er undir Kirkjufelli, og er bændaeign óg líklega í sjálfsábúð. Visast eru þar meiri og betri skilyrði til kúahalds en eg sá, og væri það vel, því að reyndin mun verða sú, að það verða aðallega kýrnar sem landið rækta, og það verða smjörbúin sem hleypa upp kúnum, og salan til Englands sem smjörbúin geta lifað á. Þar er lífsvonin, og feit reynist mjólkinn á Hólum — moldin íslenzka er góð.

Móland er hið bezta í Eyrarsveit. Annars mun það víðast gott um Snæfellsnes, minnst og sérstaklega að hafa skoðað góðan mó í Neshrepp ytri, var þar hnausamór, og ekki hlaupið að honum, því að afrofið var seilingarhátt, en þá 9—10 stungur niður. Í nesinu austan Kolgrafarfjarðar í Kolgrafarlandi er mógæðunum alveg viðbrugðið, sagt að vera „kolagildi“. Sú var tíðin að Eyhreppingar sóttu þangað mó yfir þveran Breiðafjörð. Sé, eins og mælt er, viðáttan óþrjótandi og liggi vel við sjávarflutning og gæðin svona mikil, er eigi óhugsanlegt að geti nytjast til vinslu með vélum og til arðsamrar sölu. Á Norðurlöndum er sívaxandi